

УДК 330.014

JEL D24

DOI 10.33244/2617-5932.6.2020.185-193

О. Г. Яворська,
к.б.н., доцент,
Київський національний
лінгвістичний університет
e-mail: yavorska-oksana@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-4499-6853

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ, ФОРМУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ

У статті розглядаються питання сутності та особливостей економічної категорії «інтелектуальний капітал» в умовах становлення та розвитку біоекономіки й зеленого підприємництва. Проведене дослідження доводить важливість розробки системи управління інтелектуальним капіталом підприємства, що здатна забезпечити реалізацію специфічних функцій, які обумовлені особливостями сучасного змістового наповнення економічної категорії «інтелектуальний капітал підприємства» та зростанням ролі нематеріальних активів у формуванні довготривалого успіху підприємства в умовах перманентно турбулентного економічного середовища. Управління інтелектуальним капіталом підприємства має також взяти на себе функції координуючого центру із забезпечення комплементарності всіх існуючих складових систем управління на рівні суб'єкта підприємницької діяльності.

Ключові слова: інтелектуальний капітал підприємства, управління нематеріальними активами організації.

О. Г. Яворская. Интеллектуальный капитал: экономическая сущность, формирование и управление

В статье рассматриваются вопросы определения сущности и особенностей экономической категории «интеллектуальный капитал» в условиях становления и развития биоэкономики и зелёного предпринимательства. Проведенное исследование доказывает важность разработки системы управления интеллектуальным капиталом предприятия, которая способна обеспечить реализацию специфических функций, которые обусловлены особенностями современного содержательного наполнения экономической категории «интеллектуальный капитал предприятия» и возрастанием роли нематериальных активов в формировании долговременного успеха предприятия в условиях перманентно турбулентной экономической среды. Управление интеллектуальным капиталом предприятия должно также взять на себя функции координирующего центра по обеспечению комплементарности всех существующих составляющих систем управления на уровне субъекта предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: *интеллектуальный капитал предприятия, управление нематериальными активами организации.*

Мета дослідження полягає у визначенні економічної сутності інтелектуального капіталу підприємства, а також підходів, особливостей формування й управління цим активом в умовах становлення біоекономіки та зеленого підприємництва. Передбачено вирішення таких завдань: проаналізувати наукові підходи з проблеми пізнання сутності та природи інтелектуального капіталу підприємства за останні 20 років; означити особливості сучасного етапу розвитку цього активу підприємства; обґрунтувати особливості формування й управління інтелектуального капіталу підприємства в умовах становлення біоекономіки та зеленого підприємництва XXI століття.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції постіндустріального розвитку означені зростанням та розширенням використання нематеріальних ресурсів як в інноваційних сферах економіки, так і сучасному підприємстві. Отже, вивчення економічної сутності, як і підходів щодо управління, формування, примноження та розвитку інтелектуального капіталу підприємства актуалізуються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Подальший розвиток концепції інтелектуального капіталу у XXI столітті означений працями зарубіжних (К.-Е. Свейбі, Дж. Думей, Н. Бонтіса, Д. Добіі та ін.) і вітчизняних (В. Геєць, А. Колот, О. Грішньої, О. Собко, В. Зінова, О. Кендюхова тощо) науковців та економістів, здобутком яких стало означення і формування «теоретичного тіла» інтелектуального капіталу підприємства, розширення спектра емпіричних підходів до вивчення цього активу організації та «сплесками представлення нових моделей інтелектуального капіталу підприємства» [1]. З початку XXI століття теоретико-методологічні проблеми дослідження економічної категорії «інтелектуальний капітал підприємства» набули висвітлення у вітчизняній науковій літературі поряд з класичними працями та публікаціями зарубіжних учених. Вважаємо, що на сьогодні формування поняття «інтелектуального капіталу» на рівні підприємства характеризується просоціальним вектором розвитку такого; також на зміну трактуванню цього активу, а також і нематеріальних ресурсів організацій як сукупності різних видів та форм знання, інформації та навичок, креативності персоналу приходить нова дефініція – представлення інтелектуального капіталу підприємства як системи відношень економічних суб'єктів щодо креації цінностей для підприємства. Системний і комплексний підхід до розгляду сутності та природи нематеріальних активів підприємства й інтелектуального капіталу зокрема обумовив широкий спектр досліджень у суміжних економічних напрямках, взаємозв'язках і сукупності процесів біо-, цифрової- та smart-економіки [2]. Проте аналіз публікацій рецензованих академічних журналів останнього десятиліття на платформі Web of Science (Clarivate Analytics), EBSCO (Business Source Complete) та Science Direct засвідчує парадигмальну кризу з визначення нематеріальних активів на тлі значної кількості суперечливих кількісних обрахунків нематеріальних активів підприємств [3]. Отже, згідно з літературними й аналітичними оглядами останніх років питання визначення економічної сутності, розвитку та принципів управління інтелектуальним капіталом підприємства в сучасних умовах перманентної турбулентності, інтелектуалізації, софтизації, сервізації та становлення біоекономіки залишається відкритим [1–3].

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах дослідження вважаємо за доцільне зупинитися на висвітленні основних підходів до визначення поняття «інтелектуальний

капітал підприємства» як результатах теоретичних узагальнень вітчизняних науковців за останні роки (рис. 1–3). Також Л. Холявка означила ресурсний, функціональний, результативний, функціонально-результативний і системний підходи до визначення інтелектуального капіталу підприємства [17].

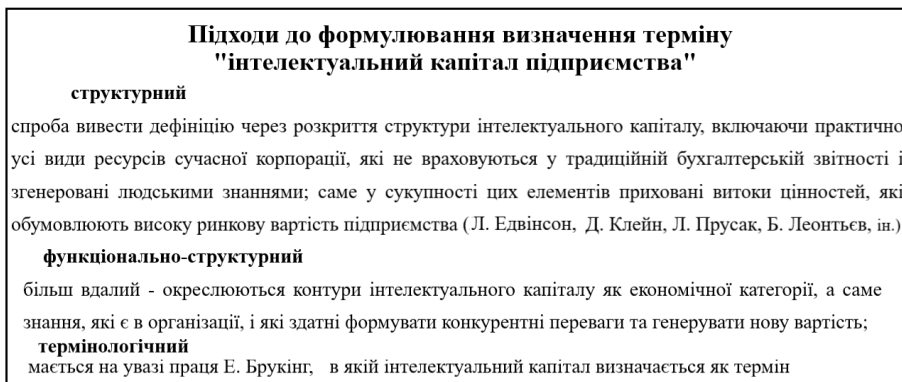

Рис. 1. Підходи до формулювання терміна "інтелектуальний капітал підприємства" за Є. В. Кобзевою та Н. С. Д'яковою

Джерело: [8].

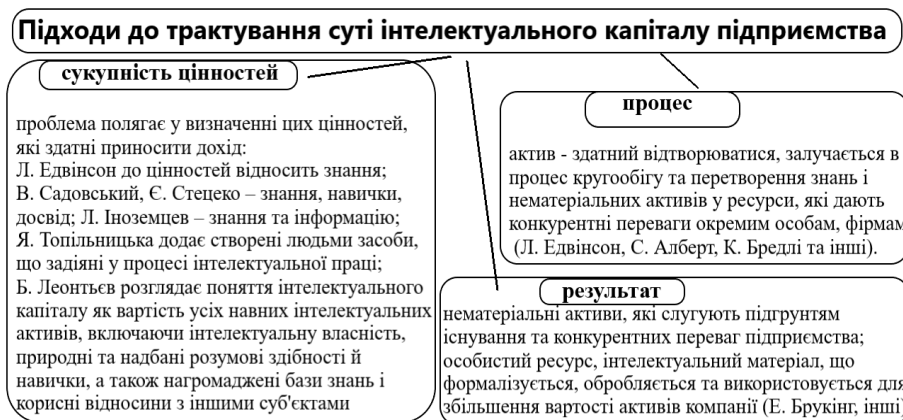

Рис. 2. Підходи до трактування сутності інтелектуального капіталу підприємства за Я. Топільницькою

Джерело: [16].

Згідно з О. Олійник у формуванні визначення поняття «інтелектуальний капітал» можна визначити такі підходи (етапи): структурний (Л. Едвінсон, М. Мелоун); як людський капітал (Т. Стюарт, Д. Белл, Д. Даффі, В. Іноземцев, М. Бендиков, Е. Джамай, О. Бервено, Н. Гавкалова, В. Геєць, Н. Маркова); як нематеріальні активи (Е. Брукінг, К.-Е. Свейбі, С. Легенчук, Л. Джойя, О. Малишко); як знання (П. Салліван, Х. Макдональд,

М. Армстронг, В. Базилевич, В. Зінова, О. Стрижак) [11]. Відповідно до проведеного нами аналізу в еволюції теорії інтелектуального капіталу можна виділити такі етапи:

– термінологічно-концептуальний – утвердження терміна, концептуальних рамок та основних принципів інтелектуального капіталу, фокусування на проблемі підвищення обізнаності та розуміння потенціалу цього ресурсу у формуванні конкурентних переваг, представлення перших класифікацій, звітів і рапортів з інтелектуального капіталу підприємств;

– оформлення теорії інтелектуального капіталу – розгляд інтелектуального капіталу як важливої складової технології управління підприємством та збір доказів щодо обґрунтування його використання, проведення наукових зібрань і конференцій з питань вивчення, аналізу й управління інтелектуальним капіталом (з 1995 р.), вихід журналу «Journal of Intellectual Capital» з 1999 року та ґрунтовних монографічних праць;

– системно-динамічного аналізу інтелектуального капіталу підприємства – зосередження уваги на дослідженні взаємодії інтелектуального капіталу з іншими активами, критична оцінка соціальних явищ у рамках перформативно-рефлексивного підходу до розуміння інтелектуального капіталу, зростання емпіричних досліджень щодо практики інтелектуального капіталу підприємств, представлення цього активу як складної системи нематеріальних активів організації, врахування стану оточуючого економічного середовища для розвитку інтелектуального капіталу підприємства;

– сучасний (еколого-соціальний) – окреслений розбудовою інтелектуального капіталу підприємства на основі інтегральних схем екосистем: концентрація на формуванні економічної, соціальної та екологічної системи, в якій зможуть «процвітати життєздатні підприємства» [1–7; 13; 19].

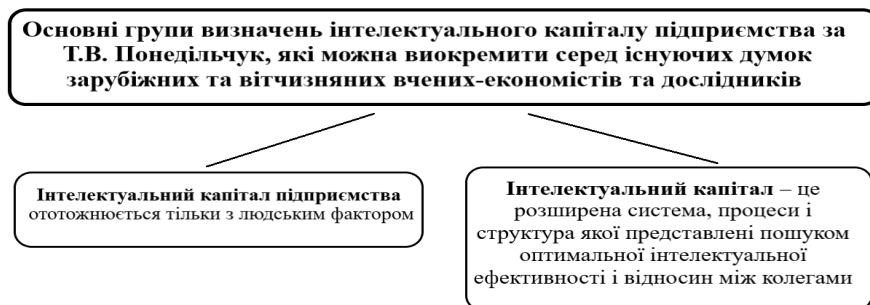

Рис. 3. Основні групи визначень інтелектуального капіталу підприємства за Т. В. Понедільчук

Джерело: [12].

Вищезначене виступає основою для сучасного розуміння інтелектуального капіталу підприємства як важливої економічної категорії з огляду на еволюцію значення цього активу для підприємства: від прагматичного уречівленого ототожнення з об'єктами інтелектуальної власності до сукупності цінностей щодо забезпечення успіху бізнесової діяльності, а в останній час і найважливішого системо- та структуротворчого креатора. Отже, нами виділені ознаки та характеристики, які притаманні інтелектуальному капіталу підприємства, що дозволяють розглядати це поняття як економічну категорію:

- виражає суспільно-економічні відносини та створює додану вартість (О. Бутнік-Сіверський, Г. Білов, С. Ілляшенко, В. Калягін, Л. Чухно й інші);
- передумова існування бізнесу (за П. Друкером, в «основі будь-якого бізнесу лежить особливе знання»);
- визначає ринкову вартість підприємства (Н. Бонтіс, М. Лін, А. Лук'янов, С. Похилько, Д. Волков, Т. Гараніна та ін.);
- елементи інтелектуального капіталу мають вартісну оцінку, здатні до накопичення та примноження, до них можуть виникати майнові та економічні відношення);
- інтелектуальний капітал відображає динамічні економічні процеси;
- елементи інтелектуального капіталу здатні підвищити обсяги виробництва якісних (більш цінних) шляхом трансформацій;
- інтелектуальному капіталу притаманні характеристики споживчої вартості (актуальність, стандартність, попит та пропозиція, повнота тощо);
- інтелектуальні ресурси підприємства та система відношень між економічними суб'єктами (за В. Зіновим);
- здатні приносити додатковий прибуток (деякі патенти, права власності, які не здатні створювати нову вартість (приносити додатковий дохід), не мають ніякої ринкової вартості, їх не варто відносити до інтелектуального капіталу, хоча вони і є інтелектуальним продуктом) (Є. Кобзева, Н. Д'якова);
- один із основних елементів генерації внутрішньої вартості підприємства чи організації (М. Ахтямов, Є. Гончар, Н. Тихонова);
- фактор модернізації економіки;
- феномен, який задає темп та характер оновлення технологічного виробництва підприємства (галузі) та його продукції;
- основа удосконалення існуючих продуктів, послуг та створення нових;
- виступає одним із факторів розширення ринків та формування нових;
- визначальний капітал у досягненні організаційних переваг (О. Грішнова);
- полегшує виробничу діяльність; надає важливу роль у зростанні ефективності виробничих та управлінських процесів, забезпечує нормальний хід процесів виробництва [4–7; 9–15; 18–19].

З огляду на вищезазначене питання розвитку, примноження й управління інтелектуальним капіталом підприємства набуває особливої актуальності, а також за своїм змістом є складним процесом, який не можна зводити до менеджменту знань та управління знаннями в організації (поняття не є тотожними, проте пов'язані зі знаннево-інформаційною складовою підприємства). Отже, основними підходами до управління інтелектуальним капіталом вважаємо: ресурсний, структурний, реалізаційний, організаційний, стратегічний та системний. Проте визнаними є основні сім типів стратегічного управління інтелектуальним капіталом: три спрямовані на формування та використання знаннево-інформаційного капіталу, окремо для людського, структурного та реляційного капіталів; три – на забезпечення взаємозв'язку між людським та структурним, людським та реляційним, реляційним та структурним капіталами; останній – одночасної взаємодії усіх компонентів інтелектуального капіталу підприємства. Відтак варто зазначити, що конвергенція усіх механізмів управління інтелектуальним капіталом підприємства має забезпечувати безперервний зв'язок між розвитком та управлінням нематеріальними активами організації; і за принципом Р. Ешбі, урізноманітнення таких

має бути не меншим, ніж складність самої системи, якою управляють. Отже, людський та соціальний капітали (на відміну від інших економістів не обмежуємося лише керівництвом організації) мають набути належного рівня урізноманітнення, складності та інноваційності для виконання важливих функцій. Системний підхід також забезпечує самоудосконалювальній та самостворювальній системі (інтелектуальному капіталу підприємства) цілісність через вдалу інтеграцію механізмів управління інтелектуального капіталу підприємства загалом, а також складових такого, із загальноорганізаційним менеджментом.

Висновки. Визначення та зміст, як і структуризація складових елементів інтелектуального капіталу підприємства, еволюціонує відповідно до векторів розвитку глобальної соціально-економічної системи, ринкових відносин та цивілізаційних цінностей, а також вибудовується на основі міждисциплінарного підходу. Система управління інтелектуальним капіталом потребує розробки системи, що здатна забезпечити реалізацію специфічних функцій, які обумовлені особливостями сучасного змістового наповнення економічної категорії «інтелектуальний капітал підприємства» та зростанням ролі нематеріальних активів у формуванні довготривалого успіху підприємства в умовах перманентно турбулентного економічного середовища. Система управління інтелектуальним капіталом підприємства має також взяти на себе функції координуючого центру із забезпечення комплементарності всіх існуючих складових систем управління на рівні суб'єкта підприємницької діяльності.

Подальші теоретико-методологічні дослідження нових форм капіталу підприємства постають актуальними не лише у рамках категорії «інтелектуального капіталу» як важливого об'єкта сучасного фінансового менеджменту, але й розробці та формуванні теоретико-методологічних і практичних положень комплексної теорії капіталу представниками української економічної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Dumay J., Guthrie J. Involuntary disclosure of intellectual capital: is it relevant? *Journal of Intellectual Capital*. 2017. № 1(18). P. 29–44.
2. Pedro E., Leitão J., Alves H. Back to the future of intellectual capital research: a systematic literature review. *Management Decision*. 2018. № 11(56). С. 2502–2583.
3. Vătămănescu E.-M., Gorgos E.-A., Ghigiu A. M., Pătru M. Bridging Intellectual Capital and SMEs Internationalization through the Lens of Sustainable Competitive Advantage: A Systematic Literature Review. *Sustainability*. 2019. № 11. P. 25–30.
4. Бутнік-Сіверський О. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект. *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 1. С. 16–27.
5. Возняк Г., Бенювська Л. Інтелектуальний капітал підприємств: проблеми ідентифікації та оцінки. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2009. № 41. С. 115–123.
6. Грішнова О. А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 1 (7). С. 34–42.
7. Кендюхов О. В. Ефективне управління інтелектуальним капіталом: монографія. Донецьк: ДонУЕП (Інститут економіки промисловості НАН України), 2008. 359 с.

8. Кобзева Е. В., Дьякова Н. С. Проблемные аспекты терминологии интеллектуального капитала предприятия. *Экономика строительства и городского хозяйства*. 2017. № 1 (13). С. 61–67.
9. Кохно Д. О. Интеллектуальный капитал: проблемы идентификации. *Економіка*. 2011. № 15. С. 17–24.
10. Літвінов О. В. Визначення сутності інтелектуального капіталу. *Modern Economics*. 2018. № 11. С. 98–104.
11. Олійник О. М. Сутність та визначення поняття «інтелектуальний капітал підприємств залізничного транспорту». *Ефективна економіка*. 2012. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_11_16
12. Понедільчук Т. В. Інтелектуальний капітал: сутність та методи оцінки. *Ефективна економіка*. 2014. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3288>
13. Собко О. М. Інтелектуальний капітал підприємства: концептуалізація – функціонування – розвиток: монографія. Тернопіль: Крок, 2014. 360 с.
14. Терешенко С. І. Трансформації інтелектуального потенціалу в інтелектуальний капітал. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. № 1 (47). С. 212–218.
15. Толстобров Г. М. Теоретические основы развития концепции интеллектуального капитала. *Известия СПбГЭУ*. 2010. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-osnovy-razvitiya-kontseptsii-intellektualnogo-kapitala>
16. Топільницька Я. Інтелектуальний капітал та інтелектуальний потенціал: взаємообумовленість та розмежування категорій. *Ефективність державного управління*. 2012. № 33. С. 353–362.
17. Холявка Л. Ю. Формування і використання інтелектуального потенціалу підприємства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Львів, 2016. 285 с.
18. Чухно А. А. Інтелектуальний капітал: теорія, практика та їх значення для України. Київ: Логос, 2003. 631 с.
19. Шкурупій О. В. Інтелектуальний капітал як об'єктивна економічна категорія. *Вісник Донецького Національного ун-ту економіки і торгівлі ім. М. Тугай-Барановського: науковий журнал*. 2011. № 3. С. 79–84.

REFERENCES

1. Dumay, J., & Guthrie, J. (2017). Involuntary disclosure of intellectual capital: is it relevant? *Journal of Intellectual Capital*, 1(18), 29–44. doi: 10.1108/JIC-10-2016-0102
2. Pedro, E., Leitão, J., & Alves, H. (2018). Back to the future of intellectual capital research: a systematic literature review. *Management Decision*. 2018. № 11(56). 2502–2583. doi: 10.1108/MD-08-2017-0807
3. Vătămănescu, E.-M., Gorgos, E.-A., Ghigiu, A.M., & Pătru, M. (2019). Bridging Intellectual Capital and SMEs Internationalization through the Lens of Sustainable Competitive Advantage: A Systematic Literature Review. *Sustainability*, 11, 25–30. doi: 10.3390/su11092510
4. Butnik-Siverskyi, O. (2002). Intellectual capital: a theoretical aspect. *Intelektualnyi kapital*, 1, 16–27.
5. Wozniak, G., & Benovska, L. (2009). Intellectual capital of enterprises: problems of identification and evaluation. *Visnyk of Lviv National University*, 41, 115–123.

6. Hrishnova, O. A. (2014). Human, intellectual and social capital of Ukraine: essence, interconnection, evaluation, directions of development. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teorii ta praktyka*, 1(7), 34–42.
7. Kendyukhov, O. V. (2008). Effective management of intellectual capital: monograph [Efektyvne Upravlinnia Intelektualnym Kapitalom monohrafiia]. Donetsk: DonUEP (Institute of Industrial Economics NAS of Ukraine).
8. Kobzeva, E. V., & Dyakova, N. S. (2017). Problem aspects of the terminology of intellectual capital of the enterprise. *Economics of construction and urban management*, 1(13), 61–67.
9. Kohno, D. O. (2011). Intellectual capital: problems of identification. *Economics*, 15, 17–24.
10. Litvinov, O. V. (2018). Identification of significant intellectual capital. *Modern Economics*, 11, 98–104. doi: 10.31521/modecon.V11(2018)-16.
11. Oliynyk, O. M. (2012). The essence and definition of “intellectual capital of railway transport enterprises”. *Effective Economics*, 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_11_16
12. Ponedilchuk, T. V. (2014). Intellectual capital: essence and methods of estimation. *Effective economy*, 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3288>
13. Sobko, O. M. (2014). Intellectual capital at enterprise: concept – functioning – development: monograph [Intelektualnyi kapital pidpriemstva: kontseptualizatsiia – funktsionuvannia – rozvytok: monographiy], Ternopil, Krok.
14. Tereshenko, S. I. (2016). Transformations of intellectual potential into intellectual capital. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 1(47), 212–218.
15. Tolstobrov, G. M. (2010). Theoretical bases of development of the concept of intellectual capital. *Izvestiya SpbHEU*, 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-osnovy-razvitiya-kontseptsii-intellektualnogo-kapitala>
16. Topilnytska, J. (2012). Intellectual capital and intellectual potential: interdependence and delimitation of categories. *Efficiency of public administration*, 33, 53–362.
17. Kholiavka, L. Yu. (2016). Formuvannia i vykorystannia intelektualnoho potentsialu pidpriemstva [Formation and use of intellectual potential of the enterprise]. (Dis. the degree of cand. economy sciences). Lviv Polytechnic National University, Lviv,
18. Chukhno, A. A. (2003). Intellectual capital: theory, practice and their significance for Ukraine [Intelektualnyi kapital teoriia praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy]. Kyiv, Logos.
19. Shkurupiy, O. V., & Franko, L. S. (2011). Intellectual capital as an objective economic category. *Bulletin of Donetsk National University of Economics and Trade. M. Tugay-Baranovsky: Scientific Journal*, 3, 79–84.

**Oksana G. Yavorska, PhD, Associate Professor, Kyiv National Linguistic University
Intellectual Capital: Economic Essence, Development and Governance**

Modern tendencies of post-industrial development are marked by growth and expansion of use of intangible resources both in innovative spheres of economy, and green business. Thus, the study of the economic essence, as well as approaches to management and development of intellectual capital of the enterprise are relevant. According to literary and analytical reviews of recent years, the question of defining the economic essence, development and principles of management of intellectual capital of the enterprise in modern conditions of permanent turbulence, intellectualization, softization, servization and formation of the bioeconomy remains open. The features and essence of economic categories “intellectual capital of the enterprise”

in the formation and development of bioeconomy and green entrepreneurship have been defined in the article. According to our analysis, the evolution of the theory of intellectual capital have been divided into the following stages: terminological and conceptual, design of the theory of intellectual capital, system-dynamic analysis of intellectual capital of the enterprise and environmental and social. We believe that the definition and content, as well as the structuring of the constituent elements of intellectual capital of the enterprise, will evolve in accordance with the vectors of global socio-economic system, market relations and civilization values, as well as build on an interdisciplinary approach. The intellectual capital management system requires the development of a system that can ensure the implementation of specific functions, which are due to the characteristics of the economic category “intellectual capital of the enterprise” and the growing role of intangible assets in modern enterprise development. The study proves the importance of developing an intellectual capital management system that can ensure the implementation of specific functions, which are due to the modern content of the economic category “intellectual capital” and the growing role of intangible assets in shaping the long-term success at the permanently turbulent economic environment. The management of intellectual capital of the enterprise should also take over the functions of the coordinating center to ensure the complementarity of all existing components of management systems at the level of the business entity.

Key words: *intellectual capital of the enterprise, management of intangible assets of the organization.*

Стаття надійшла до редколегії 28 жовтня 2020 року